

Новий погляд на право як феномен культури: український ракурс у контексті філософії права Нового часу

Повернення вітчизняного правознавства в рідне світове процесу осмислення принципів, способів і форм соціальної взаємодії триває в різних напрямках і з залученням різноманітного методологічного інструментарію. Особливо актуальною є проекція визначальних для сучасної правової реальності досягнень на завдання, вирішення яких є нагальними й обов'язковими для нашої країни. Один із ракурсів погляду на такі завдання запропонований у монографії О. М. Литвинова, де він спирається на надзвичайно широку за змістом категорію культури, обмежуючи її у виокремлених сенсах правової спрямованості насамперед класичними теоріями природного права Нового часу¹. Аргументацію щодо доцільності цього підходу слід вважати переконливою: останні століття, включаючи й сьогодні, формування соціуму за допомогою організаційних і регулятивних норм, що кваліфікуються переважно як «право», відбувається саме в спіранні на категорії, розроблені у філософсько-правових доктринах цього періоду. Слід вважати доречним і постійне підкреслення в монографії й особливого зна-

чення ідеї прав людини, що тлумачиться як втілення раціоналістичної і гуманістичної спрямованості розвитку культури у цілому в персоналістичному її втіленні.

Потрібно зазначити, що в даній рецензії ми звернемося не до всіх думок автора, що він їх нам пропонує. Це потребує доволі розгорнутого обговорення, хоча б з огляду на загальний, відверто кажучи, незвичний для нас обсяг книжки (93,0 ум. друк. арк.), однак ще й з причини кількості самих думок, деяких дещо незвичних, включаючи й запропоновану термінологію. Звернемося, поперше, до того, що є загальною концепцією, по-друге, що є принципово новим, по-третє, що викликає запитання, сумніви, заперечення і навіть неприйняття. Вважаю, не тільки в мене, а й у інших, хто знайде можливість і час ознайомитися з цією працею, де на її полемічну складову звертає увагу сам автор. Указує він і на джерела, що були зразками для такого спрямування викладання результатів наукового пошуку – класичні філософсько-правові твори Нового часу, світова і вітчизняна спадщина, що є принциповим у загальному контексті запропонованої концепції.

Від самого початку О. М. Литвинов починає обґрунтовувати точку зору, яку гранично коротко можна назвати діа-

---

¹ Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення / О. М. Литвинов. – Луганськ : Янтар, 2014. – 800 с.

гностичною, спираючись на запропонований ним же термін (с. 6) і його пояснення (с. 12–13). Метафора досить вдала, що відразу посилюється доведенням необхідності критичного підходу в заявленому методологічному напрямку попперівського раціоналізму до нашої дійсності зокрема. Обстоюється необхідність філософського обґрунтування універсальності права, автор ділиться міркуваннями стосовно необхідності опертя на новочасний раціоналізм як методологічне протиставлення ірраціоналізмові буття і дій у нашій соціально-правовій реальності. Останнє він тлумачить як спадщину радянську, однак культурно укорінену в східний традиціоналізм. Культурологічний аспект такого обґрунтування додає загальній критичній позиції гуманістичного забарвлення через відстоювання моральності егалітаризму в світовій (К. Поппер), російській (Вл. С. Соловйов) і українській (М. В. Цвік) думці, що змушує автора дійти висновку про обов'язковість звернення до феноменологічного дослідницького інструментарію (Е. Гуссерль) та зміни погляду на історію (Ф. Бродель), інтерпретуючи її насамперед як історію культури (Й. Гьойзінга). Абрис методологічного розмаїття є водночас спрямованим на надбання світової природноправової думки Нового часу та відбиттям їх на різних рівнях соціального буття (та, як потім буде показано, і небуття), що дозволить побудувати досить оригінальну конструкцію з переважанням негативних кольорів у її сприйнятті. Прикро, але вона має вигляд достовірний.

У загальній концепції, викладеній у Розділах 1 і 2, через інверсію сенсів

засадничих категорій дослідження («Культура як правова категорія» та «Право як категорія культури») вказаний негатив у виявленні значення певних соціальних регуляторів нормативного вигляду втілюється в запропонований у монографії погляд на правову реальність не в жорсткій термінології («небуття», «неправо» тощо), а в більш толерантній. Це поняття «вторинні культури», які є некреативними та імітаційними, а ідея прав людини стосується не кожного, і поняття «негатив-патерналізм», що характеризує державний лад суспільств «вторинних культур», включаючи й Україну. Завісу над такою реальністю відкривають також поняття, що їх запропонував автор: «соціальний паразитизм», «соціальна фікція», «нові форми рабства». Сюди ж слід віднести й «корупцію». Відзначимо також змістовну й логічну кореляцію ступеня розвитку культур (у правовому сенсі насамперед) «первинних» і «вторинних» з «відкритим» та «закритим» суспільствами, причому О. М. Литвинов наполегливо підкреслює думку щодо значення переважання раціональних форм і способів взаємодії в перших та ірраціональних – у других.

Щодо принципово нового, то тут, крім справді нової концепції і нової термінології, на багатьох сторінках цієї об'ємної праці стикаємось із новими підходами й інтерпретаціями відомих теоретичних положень та історичних подій, наприклад, цікава, втім спірна версія останніх днів життя Ісуса Христа (с. 85–87). Усе це нове викладене у висновках, що становлять немов окремий розділ і, зважаючи на їх вельми великий обсяг (с. 678–721), можуть бути рецен-

зованими окремо. Але тут звернемо увагу лише на таке: автор, передбачаючи такого штибу зауваження, сам говорить про їх різний ступінь важливості. Це є, звісно, певною вадою рецензованого тексту, і не однією.

Щодо самих висновків, то їх подано в доволі розгорнутому вигляді як своєрідне реферування, а звідси виглядає слушною думка про можливі варіанти ознайомлення з даним неординарним дослідженням також у неординарний спосіб. Мається на увазі порядок читання не від початку до кінця, а відповідно до ступеня значущості того «філософського осмислення», що його заявлено в назві монографії. Тоді виглядають слушними такі варіанти прочитання. Перший. Це спочатку ознайомлення з висновками, а потім звернення до відповідних сторінок тексту, де накреслений шлях до них. Другий. Це виокремлення концептуально, саме у філософсько-правовому сенсі, найбільш значущих Розділів 1 і 2 (а ще й додавши останні підрозділи Розділів 3 і 5), тобто першочергове їх прочитання, звісно, після Передмови і Вступу, а потім Висновки. Такі поради є результатом ознайомлення з цією монографією, де ще й окремо слід відзначити джерельну базу, що налічує 1280 позицій, з них майже сто – іноземними мовами (англійською, данською, іспанською, італійською, литовською, німецькою) та майже сто – праці самого автора монографії. Але такий «гігантизм» не виглядає неприродним з причини, що праця є результатом більш ніж 20 років досліджень.

З усіх висновків найважливішими і водночас найбільш дискусійними виглядають такі, що заявлені як назви пер-

ших розділів. Культуру як правову категорію автор обґрунтовує в межах досягнень вітчизняної філософії культури («київська культурно-антропологічна школа»), що, безперечно, слід підтримувати, оскільки констатація досягнень української гуманітарної науки сама по собі потребує розвитку в подальшому. Позбавлення відомого комплексу меншовартості у цій царині знань є одним із побічних результатів даної праці, про який прямо не йдеться, але він також є важливим. Закинути О. М. Литвинову в контексті сказаного можна так: тоді не зовсім послідовним виглядає завершення розділу констатацією «вторинності» нашої культури, хоча стосовно правових її підвалин, спотворених насамперед у радянські часи, таке визначення слід визнати справедливим. Більш доведеним є положення про право як категорію культури, це може бути ще й наслідком того, що і завдання такого доведення було не таким складним, як завдання першого розділу. Але, як і в ньому, на нашу думку, також саме останній підрозділ дещо «випадає» із загальної «канви» міркувань, а визначення державного ладу України як «негатив-патерналізм» є, до того ж, незважаючи на вельми серйозну аргументацію і не менш яскраве викладення, надто спірним. Втім пропозицію деяких понять, що претендують навіть на статус категорій, як то, наприклад, «соціальний паразитизм», і особливо викладену в спеціальному підрозділі теорію корупції, слід визнати не тільки оригінальними і змістовними, а й евристично перспективними. Зокрема, це стосується доведення причин принципової нездоланності корупції і водночас шляхів

її максимального обмеження. Треба визнати і глибину продемонстрованого автором підходу до цієї надто болючої для нашого суспільства проблеми, і виразність її виокремлення. До того ж, у цьому підрозділі з вельми «скіпкою» назвою «Корупція як культурно-національна традиція» (с. 199–230) О. М. Литвинов яскраво продемонстрував дослідницькі можливості культурологічного підходу в правознавчих студіях, які він відстоював у низці публікацій, зокрема в таких виданнях, як «Право України», «Вісник НАПрН України», «Філософія права і загальна теорія права», «Проблеми філософії права».

У Розділі 3 «Історія правових ідей як розвиток культури», який є своєрідною «книжкою в книжці», досить виокремити лише один висновок, що претендує на фундаментальне значення не тільки у правознавстві – філософії права, а й у гуманітаристиці в цілому (філософії та історії). Він сам потребує окремого розгляду та прискіпливого й неупередженого аналізу, оскільки претендує на «науковий ранг» ідеї К. Ясперса, стаючи розвитком його визнаної теорії «осьового часу». Обмежимося лише найстислішим, у одному реченні, викладенням. У німецького філософа «осьовий час» є констатацією появи людей сучасного вже типу як результату впливу «філософського мислення», у українського філософа права «другий осьовий час» є констатацією розповсюдження і втілення «філософського мислення» у правову реальність, що робить якісно новим стан цих людей сучасного типу, оскільки він уже стосується «кожної людини», а «філософське мислення» стає «філософсько-правовим мислен-

ням», матеріалізуючись у ідеї прав людини. Грунтовна аргументація такої «ідеї-гіпотези», як називає свою думку автор, є досить переконливою, але, повторимося, її справді незвичний для філософсько-правових досліджень (у сенсі загальності) науковий ранг потребує окремого розгляду. Додамо тільки, що звернення автора до класичних філософсько-правових концепцій Нового часу розкрило не тільки нові їхні аспекти, а й показало їх актуальність для нашого сьогодення.

Розділ 4 «Культура – право – держава: концепції ХХ століття» складається з чотирьох нарисів, присвячених окремим постатям, дві з яких для української філософії права є зовсім новими (до них раніше звертався лише сам О. М. Литвинов), це російський правознавець ХХ ст. Г. Гінс і сучасний литовський правознавець А. Вайшвіла, концепції яких є досить близькими тому, що запропоновано і в даній монографії.

Розділ 5 «Освіта – юридична освіта – правова реальність» є, мабуть, найбільш дратівливою для представників позитивістського типу мислення та такої наукової позиції, яку автор називає «компліментарною» стосовно інститутів влади. Багато там також спірного, але більше такого, що розкриває не тільки вади нашого буття, перетворюючи його іноді навіть на самісіньке небуття, а й, дякуючи феноменологічній точці зору на культурну складову державно-правових процесів, показує й їхні причини. Одна з головних – це стан і тенденції розвитку освіти, такий, що автор оцінює його як «загрозу національній державності» (с. 578–599). З цим можна погоджуватися, можна не погоджувати-

ся, але ознайомитися з такою точкою зору мабуть потрібно.

Звісно, у монографії є недоліки, назву ті, що вважаю найбільш суттєвими. Це певна довільність у використанні термінів, починаючи із самого поняття «термін», а також, наприклад, «смысл» і «свобода», включаючи й похідні від них, і множину. Йдеться про демонстровану і улюблену автором «дуальність», правомірність якої він доводить стосовно таких ключових категорій дослідження, як «Схід» і «Захід» і деяких інших (с. 89–91), але дещо непроясненими залишаються такі «пари», як «смысл» і «смысл» та «свобода» і «воля», а також «термін» і «терміно-поняття».

Це також і апелювання до поняття «кожен» або «кожний». Оскільки воно є одним із ключових у концептуальних побудовах монографії, то, на нашу думку, його пояснення в розумінні егалітаризму слід було зробити не в Передмові, а у Вступі, і не звертаючись до такого улюбленого автором апелювання до виноска та викладання там думок не довідкового, а змістовного характеру, а в самому тексті. Тоді слід сказати і про виноску, які самі по собі становлять окрему науково-дослідну лінію, з чим можна сперечатися, але там, крім іноді дуже розлогих міркувань, знаходимо, зокрема, і формулювання майбутніх можливих проблем, і навіть пропозиції тем філософсько-правових досліджень.

Але знов хочу відзначити як позитивне таке враження від ознайомлення з текстом: він написаний українською мовою, а не є перекладом з російської, як то ми досить часто зустрічаємо у авторів зі східних регіонів країни. Інакше кажучи, О. М. Литвинов цією мовою мислить,

а значить філософсько-правовий дискурс має підтримку і розвиток у вітчизняній «науковій реальності», за це йому можна пробачити й деякі вільності та неологізми, що він їх використовує, оцінивши їх у цілому як пошук адекватного відбиття соціокультурних процесів засобами і ресурсами державної мови.

Завершуючи, хочу привітати не тільки О. М. Литвинова з вагомим доробком, що, безсумнівно, збагатив вітчизняну філософію права як у змістовно-інформаційному сенсі, так і в концептуально-методологічному, а й С. І. Максимова, якому присвячено цю працю. Сам автор неодноразово говорить про «харківську школу філософії права», але можна вже говорити й про «школу Максимова», оскільки в даній монографії апелювання до його ідей, їх розвиток, до речі, вельми критичний, як і все в ній (див. с. 642–649), дозволяє це стверджувати. Дослідження правової реальності триває, інструментарій його збагачується, результати помножуються, сперечання продовжуються – ми, українські філософи права, поступово, незважаючи на безліч перепон і негараздів, набуваємо вигляду справжнього, а не імітаційного наукового співтовариства, долаючи ту «вторинність», якою докоряє і яку намагається подолати автор рецензованої монографії. Спроба не бездоганна, як і будь-що в житті і науці, але гідна того, щоб відзначити її як плідну і таку, що заслуговує на увагу і вдумливе «філософське осмислення».

А. А. Козловський, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету